

GHEORGHE GLODEANU

Despre infidelitățile mitului

Abordând problema relațiilor de familie în sfera miturilor tragice ale antichității grecești (*Infidelităților mitului. Repere hermeneutice*, Editura Paralela 45, 2002), Ileana Marin simte nevoia expunerii unor succinte repere teoretice. Alcătuită din două secțiuni aproximativ egale ca întindere, lucrarea este structurată în mod simetric. Prima parte studiază *Tragicele relații de familie* (Herakles, Oreste, Electra, Ifigenia), în timp ce a doua se ocupă de *Tragicele rupturi de familie* (Oedip, Antigona, Fedra, Medeea, Elena). Dacă eroii din prima categorie sunt gata să se sacrifice pentru a menține unitatea familiei, cei din a doua provoacă inevitabilă ei destrămare. În viziunea exegetei, miturile grecești constituie un veritabil depozitar al identității culturale europene. Pentru a putea valorifica acest imens tezaur spiritual, cititorul de azi are nevoie de o „hermeneutică recuperatoare”, în măsură să dezvăluie semnificațiile adânci ale miturilor. Drept consecință, lectura trebuie să fie activă pe mai multe planuri: istoric, politic, ritual religios, artistic, cultural, cutumiar etc. Din această perspectivă, textul de plecare constituie pretextul unor investigații mult mai ample, informațiile disparate, adesea exterioare sferei literaturii, întregind semnificațiile inițiale. Dar Ileana Marin propune și o lectură inversă, pe parcursul căreia urmărește maniera în care mitul a fost recuperat de operele literare moderne și postmoderne. Ca purtător de sens, mitul tragic este considerat „expresia paradigmatică a unor epoci care-și vor afla în operele tragice un reper față de care își vor defini coordonatele.” Astfel, Antigona este văzută ca o expresie a civismului din secolul al XVIII-lea, Medeea devine femeia fatală a secolului al XIX-lea, în timp ce Elena poate fi considerată o protagonistă a feminismului specific secolului XX. Autoarea semnalează și procesul dispariției unor mituri, cum ar fi cel al lui Oreste în timpul Evului Mediu sau cel al lui Herakles în timpul Renașterii.

Succintul argument este urmat de un capitol introductiv în care exegeta trece în revistă principalele *Lecturi ale mitului*. În mod surprinzător, autoarea nu propune o definiție a mitului, ci preferă să sintetizeze diferitele abordări ale acestuia de-a lungul timpului. O primă observație demnă de semnalat menționează că „miturile antichității grecești reprezintă pentru cultura europeană un fundament conceptual imposibil de eludat pentru omul contemporan.” O altă idee importantă se referă la faptul că miturile i-au preocupat dintotdeauna pe filosofi, alcătuind obiectul „unor cercetări ce și-au asumat diferite metode (structuralism/semiotică, antropologie culturală, psihanaliză etc.) și continuă să fie declanșatoare de text artistic.”

Abordând problema *Filosofiei antichității grecești*, autoarea începe cu recursul la etimologie. Acest lucru o ajută să identifice sensul original al termenului *mythos* în Grecia antică. Conceptul este apoi pus în legătură cu alți doi termeni-cheie pentru cultura greacă, *mimesis* și *mysterion*, termeni care conțin și ei particula *mi*, care sugerează ideea de micșorare.

Ileana Marin acceptă ipoteza vehiculată de către Anton Dumitriu, care demonstrează faptul că „mitul nu este o simplă poveste sau relatare, ci un liant între două planuri ontologic diferite.” Din păcate, nu se specifică și sursa (opera) din care a fost preluată ideea, ceea ce este cu atât mai straniu cu cât lucrarea este un curs universitar din care, în mod paradoxal, lipsește bibliografia, absență rezolvată parțial prin prezența notelor. În schimb, autoarea reia citatul de la care pornește autorul volumului *Culturi elee și culturi heracleitice* în comentariul ei la *Poetica* lui Aristotel: „Imitația acțiunii este ceea ce constituie subiectul [*mythos*] oricărei tragedii (cu alte cuvinte, îmbinarea faptelor ce o alcătuiesc).” Fiind considerat o simplă imitație, mitul este plasat la un alt nivel decât acela al faptelor de imitat, adică la nivelul reprezentării. Acest lucru poate fi constatat, cu predilecție, în cazul spectacolului dramatic al tragediei. Ecuația zugrăvită de către exegetă conține trei termeni: realitatea de imitat, povestea care o imită și care devine „subiectul” tragediei și tragedia care zugrăvește povestea (*mythos*). Pe parcursul imitației, asistăm la un proces de diminuare a realității divine „până la capacitatea de înțelegere umană care necesită o reflectare pe măsura limitelor sale.” În viziunea Ilenei Marin, această diminuare (desacralizare) se realizează prin *mythos*. Povestirea – consideră autoarea – devine un intermediar între diferite planuri: divin-uman, inteligibil-sensibil, real-reprezentat (imitat), invizibil-vizibil. În continuare, se specifică faptul că, în dialogul *Republica*, Platon insistă pe ideea de fals exprimată de către miturile cântate de către poeți. În acest sens, mitul este considerat o minciună, dar o minciună în care există și lucruri adevărate. Pentru a fi înțelese, este nevoie de imitația miturilor, în felul acesta inteligibilul fiind exprimat prin intermediul sensibilului.

În continuare, demersul vorbește despre nașterea filosofiei prin procesul desacralizării treptate a miturilor. Autoarea menționează faptul că „gândirea Greciei antice nu s-a despărțit niciodată definitiv de mit”, relația dintre *mythos* și *logos* dovedindu-se extrem de complexă. Procesul esențializării lumii prin cuvânt, descendența filosofiei din mit nu a însemnat abandonarea gândirii mitice, ci revalorizarea ei. Cunoscutul cercetător francez Georges Gusdorf considera mitologia drept o *primă metafizică*. Drept consecință, metafizica ar trebui înțeleasă ca o *mitologie secundă*. Problema relațiilor dintre mit și filosofie i-a preocupat pe gânditorii occidentali, care au ajuns la concluzia că „mitul a constituit premisa filosofiei.” Autoarea recunoaște, însă, că „reflexul esențializării lumii prin cuvânt” este o practică la care recurg nu numai filosofii greci, ci și poeții. Nu întâmplător, cercetători precum Mircea Eliade, Georges Dumézil sau Claude Lévi-Strauss văd originea literaturii în mitologie, mai exact în desacralizarea treptată a miturilor.

Abordând diferitele *Perspective asupra mitului*, Ileana Marin se oprește și la *școala antropologică*. Primul cercetător investigat este Lucien Lévy-Bruhl, care remarcă faptul că gândirea primitivă a fost influențată de „afectivitate și misticism.” Comentariul vizează, cu

predilecție, lucrarea intitulată *Mitologia primitivă* din 1935, în care cunoscutul cercetător analizează relația dintre gândirea pre-logică și mitologie. Lucien Lévy-Bruhl face distincție între mitologia primitivă și mitologia clasică. Mitologia primitivă se caracterizează „printr-o deplină incoerență, fără a avea ca finalitate explicitarea universului și a forțelor sale.” Mitul nu explică, ci doar descrie și afirmă existența elementelor supranaturale. O asemenea atitudine este considerată pre-logică și pre-religioasă în același timp, deoarece experiența mitică este de factură mistică, omul primitiv neputându-se disocia de universul exterior în care trăiește. Spre deosebire de gândirea primitivă, mitologia greacă se găsește sub semnul pozitivismului, demersul filosofic asupra naturii nefiind perturbat de afectivitate. Alcătuind un stadiu ulterior, mitologia cultă „propune o intrigă într-o narațiune încheată care reflectă logică și raționalitate.” Ileana Marin remarcă faptul că Lévy-Bruhl este cel care descoperă faptul că „în mitologia și filosofia grecească se regăsesc originile separării omului de universul fizic. Mitologia este considerată un intermediar între experiența primitivă – din care preia elementul fabulos – și epocile culturale emancipate în plan spiritual. Ea se transformă într-un reper pentru civilizația modernă prin conștiința depășirii momentului pre-logic și prin recuperarea începuturilor raționale, adică – după afirmația antropologului – „un *logos* vorbind despre *mythos*”.

Spre deosebire de Lévy-Bruhl, alți doi cercetători sunt de părere că gândirea mitică este unitară. Este vorba de Lévy-Strauss și de Marcel Mauss, ultimul autor al cunoscutei lucrări *Eseu despre dar*. Dificultățile teoretice sunt depășite de către aceștia prin „afirmarea voluntară a rațiunii și reprezentarea universului ca nediferențiat în plan simbolic, indiferent de cultură și stadiul ei de dezvoltare, atâta timp cât este fixată la fel în *arhitectura spiritului*”.

Trecând la *Antropologia structurală*, Ileana Marin analizează contribuția reputatului cercetător francez Claude Lévy-Strauss. Autorul *Gândirii sălbatice* „consideră mitul un limbaj al cărui sens transcende suportul lingvistic și organizarea stilistică a acestuia, specifică fiind numai *istoria* pe care o conține.” Rezumând teoriile celebrului antropolog francez, exegeta dă dovadă de o bună capacitate de sinteză. La nivelul istoriilor comunicate de mituri, Lévy-Strauss identifică o serie de „mari unități constitutive,” adică niște *miteme* ce se ordonează în funcție de niște relații specifice. Cercetătorul vorbește de dubla structură a mitului, istorică și anistorică în același timp. Specificitatea mitului constă în *istoria povestită*, sensul poveștii transgresând elementele ce țin de fundamentul lingvistic. În ceea ce privește metoda de abordare a mitului, autoarea menționează că aceasta „se construiește în jurul marilor unități constitutive, purtătoarele de sens ale miturilor prin natura relațiilor pe care le stabilesc.” Pentru a-și ilustra ideile teoretice, autorul *Antropologiei structurale* trimite la mitul lui Oedip.

Ileana Marin vorbește și de existența unei *antropologii victimare*. Comentând lucrările lui René Girard (*Violența și sacrul*, *Țapul ispășitor* etc.), exegeta menționează faptul că reputatul cercetător orientează antropologia către „principiul sacrificiului, înțeles ca formă de violență fondatoare.” Criza sacrificială este analizată, cu predilecție, în miturile și în tragedia greacă. De aici interesul pentru o serie de figuri mitice emblematice precum Dionysos, Oedip, Hercule sau Medeea. Acestea sunt discutate cu scopul „de a dovedi

necesitatea violenței în restabilirea datelor inițiale în plan uman.” În studiul intitulat *Țapul ispășitor*, Girard abordează miturile ca niște „documente ale violenței societăților care le-au creat.”

Atenția exegetei se îndreaptă apoi la mit văzut ca un *sistem semiologic*. În acest sens, Ileana Marin rezumă teoriile celebrului semiotician Algirdas Julien Greimas, autor al lucrării *Despre zei și despre oameni. Studii de mitologie lituaniană*. În viziunea cercetătorului, descifrarea miturilor nu rezidă în parcurgerea unui mare număr de texte, ci în existența unui cod semantic adecvat. Continuând investigațiile unor savanți prestigioși precum Georges Dumézil sau Claude Lévy-Strauss, Greimas consideră mitologia drept o ideologie, o filosofie și o atitudine culturală.

Tot un punct de vedere semiotic asupra mitului exprimă și Roland Barthes în cunoscuta sa lucrare *Mythologies* din 1957. În viziunea cercetătorului, materia mitului este supusă schimbării în funcție de contextul istoric. De aici afirmația: „mitul este o rostire decisă de istorie.” El este considerat o povestire simbolică despre modul specific de a fi al omului în lume. Ca sistem de comunicare, mitul ține de zona discursului. Ca permanență, el se leagă de istoria omenirii. Considerând mitul un mesaj, Barthes atrage atenția că diferența dintre mit și un alt mesaj constă în „modul de semnificare” în interiorul unor „limite formale.” Există obiecte care, la un moment dat, pot deveni mituri, fără să rămână, însă, mituri pentru totdeauna. Potrivit schemei propuse de către Barthes – precizează Ileana Marin – mitul alcătuiește un metalimbaj care funcționează ca o „a doua limbă în care se vorbește despre prima.” Reputatul exeget vorbește chiar de posibilitatea apariției unor „mituri artificiale”, cum sunt cele create de Flaubert sau de Sartre. Acest lucru demonstrează faptul că mecanismul mitului este inepuizabil și că el are capacitatea – de la o epocă la alta – să își resemnifice semnul inițial. Roland Barthes propune chiar o schemă în măsură să dezvăluie „duplicitatea semnificantului”, care devine simultan atât sens, cât și formă. De aici contradicția de la nivelul receptării: „mitul este o poveste adevărată și, în același timp, ireală.” Deși subsumat, de obicei, literaturii, mitul poate fi întâlnit și în alte manifestări artistice: pictură, sculptură, muzică, poezie, balet, fotografie, film, discurs jurnalistic și publicistic. Concluzia cercetătoarei sună în felul următor: „Perspectiva largă a lui Barthes, care include în aceeași categorie miturile clasice și miturile artificiale, marcând modificările determinate de istorie, anulează statutul ontologic al mitului.”

Analizând contribuția reprezentanților *psihanalizei* la studiul miturilor, Ileana Marin se oprește la teoriile vehiculate de către Sigmund Freud și Carl Gustav Jung. Dacă Freud vorbește, cu predilecție, din perspectiva medicului, discipolul acestuia preferă abordarea de factură filosofică. Părintele psihanalizei investighează rolul libidoului în interpretarea vieții psihice. Din perspectiva psihanalizei freudiene, miturile sunt considerate niște depozitare ale problemelor complexe ale individului, a căror manifestare se explică prin imposibilitatea împlinirii sexuale. În celebrul studiu *Totem și tabu*, Freud consideră miturile niște vise colective ale omenirii, niște consecințe ale nevrozelor determinate de insatisfacția sexuală. Mai mult, inconștientul este considerat răspunzător pentru comportamentul individului. Savantul acordă o importanță deosebită visului și simbolurilor, în măsură să

ordoneze psihicul. Ele sunt văzute ca niște entități similare cu fantasma, fapt ce explică legăturile cu opera de artă, un produs al fantasmelor refulate. Pentru a-și ilustra opiniile, Freud trimite frecvent la o serie de personaje mitologice, precum Oedip, Narcis sau Ananké, ultimul fiind o personificare a inevitabilității, constrângerii și fatalității. Comentariul vizează, cu predilecție, narcisismul, care este văzut ca un stadiu intermediar între „autoerotism și alegerea obiectului.” Îndrăgostit de propria sa persoană, narcisistul manifestă „tendențe egocentrice și dorințe libidinale” indistincte. Tentația sexuală nu este proiectată în afară, ci către propria ființă, fără să existe o disociere clară între eul-subiect și obiectul libidoului său. În viziunea lui Freud, miturile „trebuie să fie considerate mai degrabă ca expresia unei dorințe a cărei realizare a fost proiectată în trecut, exact ca în mitul vârstei de aur.”

Spre deosebire de Freud care abordează lucrurile la nivelul individului, Jung face distincție între inconștientul personal și cel colectiv, mitologia fiind considerată drept o emanație a „inconștientului colectiv.” Unitățile constitutive ale acestuia sunt arhetipurile, veritabile tipare sau matrici ale comportamentelor și trăirilor. Ele sunt definite ca niște structuri psihice comune tuturor indivizilor și reprezintă „moștenirea arhaică a umanității”. În circumstanțe asemănătoare, arhetipurile sunt capabile să declanșeze mituri care prezintă o serie de concordanțe. În lucrarea intitulată *Personalitate și transfer*, Jung relevă coincidențele manifestate atât la nivel formal, cât și la cel al „structurilor mitice autohtone”. Asemenea coincidențe sunt justificate „prin rememorarea și aducerea la suprafață prin mituri a unor elemente specifice inconștientului”. Simbolurile și arhetipurile se transformă într-o veritabilă memorie a timpurilor ancestrale, a timpului mitic al originilor.

Desigur, asemenea rezumări au menirea de a introduce cititorul în problematica abordată, dar prezintă riscul de a rămâne doar la suprafața lucrurilor. Trecând la viziunea *școlii sociologice* asupra mitului, exegeta se oprește la opera lui Émile Durkheim. Scurta însemnare precizează că reputatul cercetător consideră mitul „ca pe o materie amorfă în care se regăsesc disparate elementele și principiile care ulterior se vor desprinde și apoi izola în conformitate cu natura lor particulară pentru a forma «manifestările vieții colective»”. Se precizează, apoi, că din mituri și legende s-au născut știința și poezia, în timp ce ornamentica religioasă și ceremoniile cultului au dus la apariția artelor plastice, iar practicile rituale au făcut să apară dreptul și morală. O altă afirmație importantă este aceea că felul nostru de a vedea lumea și concepțiile noastre despre lume și viață nu pot fi înțelese dacă nu sunt cunoscute primele lor forme de manifestare, adică formele religioase.

O atenție deosebită a acordat cercetării miturilor și *etnologia*. În acest sens, Marcel Mauss propunea înregistrarea în scris a miturilor, cu scopul de a putea păstra nealterate diferitele religii. Activitatea descriptivă este dublată de una mult mai profundă, prin care se încearcă descoperirea adevăratei ființe ce se exprimă prin intermediul miturilor. Mitul este considerat un fenomen religios, prin intermediul căruia ni se dezvăluie o serie de date fundamentale asupra condiției umane.

În cazul lui Arnold van Gennep, Ileana Marin este preocupată de distincția dintre mituri și legende. În 1910, cunoscutul autor al *Riturilor de trecere* plasa mitul în cadrul

celor patru mari categorii epice folclorice, din care mai făceau parte legenda, fabula și basmul. Cercetătorul respinge definițiile anterioare ale mitului ca simplă poveste despre zei, deoarece acestea i se par restrictive. În viziunea sa, mitul alcătuiește un obiect al credinței ce vizează „lumea supranaturală, și care se traduce, în acte, prin rituri”. Abordând problema speciilor, cercetătorul delimitează sacrul de profan. Astfel, fabula și basmul sunt lăsate dincolo de sfera religiosului, în timp ce mitul și legenda devin obiecte ale credinței din momentul în care ele se pot verifica prin acte magice. În încheierea observațiilor sale, autoarea precizează că, odată cu depășirea momentului de formare a miturilor, legendelor, fabulelor și basmelor, acestea devin contemporane pentru colectivitate, eficacitatea lor religioasă estompându-se.

Un capitol special al cărții abordează problematica mitului în *Filosofia secolului XX*. Primul autor investigat este Ernst Cassirer. Observațiile pornesc de la două lucrări fundamentale ale cunoscutului cercetător, *Filosofia formelor simbolice* și *Eseu despre om. O introducere în filosofia culturii umane*. Cassirer analizează operele gânditorilor greci cu scopul de a evidenția încărcătura conceptuală a miturilor. Mitologia este considerată purtătoarea *in nuce* a tuturor formelor de cultură spirituală. Cum originile filosofiei se găsesc în mitologie, cunoașterea acesteia din urmă este considerată o necesitate, alcătuind un domeniu al raportărilor posibile. În mod treptat, discursul filosofic se desprinde de cel mitic, dobândește o specificitate proprie prin esențializarea narațiunii mitice în concept.

Cassirer își nuanțează ideile despre mitologie în studiul intitulat *Eseu despre om*. Cercetătorul vorbește despre instaurarea unui *sistem simbolic* în interacțiunea dintre natura umană și universul fizic. Limba, miturile, religia, arta și știința sunt considerate niște forme simbolice, de unde și considerarea omului drept un „animal simbolic”. Perspectiva mitică asupra spațiului și a timpului transformă aceste categorii – afirmă Cassirer – în „forțe misterioase care guvernează toate lucrurile, care cârmuiesc și determină nu numai viața noastră muritoare, ci și viața zeilor”. În capitolul *Mit și religie*, Cassirer insistă pe aspectul formal al gândirii mitice. În ciuda varietății ei, materia mitică prezintă o anumită omogenitate, așa cum o dovedesc studiile de antropologie și de etnologie. Mitul este considerat o invenție inconștientă, dar care trebuie cercetat cu instrumentele specifice științei. Abia astfel se pot scoate la iveală nenumăratele lui măști situate dincolo de aparență. Alte observații pertinente vizează apropierea dintre discursul mitic și cel poetic. Mitul antic reprezintă substanța din care s-a născut poezia modernă printr-un proces îndelungat de diferențiere și specializare. Nu trebuie uitate, însă, deosebiriile dintre mit și artă, mitul originar referindu-se la un act de credință.

Un alt filosof investigat de către Ileana Marin este Jacques Derrida. Acesta reconsideră viziunea platoniciană asupra miturilor. În lucrarea intitulată *Diseminarea*, filosoful propune o nouă interpretare a miturilor platoniciene prin rediscutarea unor concepte precum *pharmakon*, *logos*, *graphein*, *eidōs* etc. Abordând problema relației dintre mit și cunoaștere, Derrida afirmă că mitul este o pre-cunoaștere din care se dezvoltă apoi cunoașterea autentică. Cu alte cuvinte, mitul este o „arheo-logică sau paleo-logică”. O relație similară este identificată între scriere și mit.

Un capitol special al cărții Ilenei Marin este consacrat mitului în viziunea *istoriei religiilor*. Mai exact, exegeta insistă pe rezultatele cercetărilor lui Mircea Eliade. Conștient de dificultatea elaborării unei definiții cât mai exacte a mitului, istoricul religiilor propune o definiție cât mai cuprinzătoare. În acest sens, Ileana Marin citează amplu din celebra lucrare *Aspecte ale mitului*. Narațiunea mitică – afirmă exegeta – comprimă exemplaritatea tuturor activităților. Evenimentele mitice pot fi reluate în mod ritualic pentru a reface ceea ce s-a petrecut la începuturile lumii, în *illo tempore*. Evenimentele povestite de miturile de origine și miturile cosmogonice sunt plasate într-un *timp tare*. Eliade vorbește și de miturile moderne, mai exact de capacitatea pe care o are mass-media de a impune noi mituri prin preluarea – fie și parțială – a schemelor mitice arhaice. Raporturile mitului cu istoria și legăturile dintre sacru și profan au fost analizate de către cunoscutul istoric al religiilor în lucrări precum *Mitul eternei reîntoarceri* și *Sacrul și profanul*.

Trecând la abordarea mitului din perspectiva *istoriei culturale*, Ileana Marin analizează activitatea unor autori precum Jean-Pierre Vernant (autor al lucrării *Mit și gândire în Grecia antică*) și Marcel Detienne, *Inventarea mitologiei*.

Ultima secțiune a studiului este consacrată *mitocriticii* și *mitanalizei*. În esență, exegeta se oprește la opera lui Gilbert Durand, autor al lucrării *Figuri mitice și chipuri ale operei*. Cercetătorul francez este cel care lansează, în anii 70, conceptul de *mitanaliză*. Durand vorbește despre continuitatea imaginarului mitic în creațiile literare ale secolului XX. Cercetătorul afirmă că există perioade dominate de câte o divinitate, ale cărei attribute domină gândirea și creația artistică a unei anumite epoci. Astfel, figura emblematică pentru sfârșitul secolului al XIX-lea ar fi Dionysos. Pentru pozitivismul secolului al XIX-lea, imaginea caracteristică ar fi cea a lui Prometeu. Complexitatea mitului în secolul XX se poate defini prin trimitere la figura lui Hermes, expresie a pluralității, a ludicului, a divertismentului și a dezarticulării. Concluzia la care ajunge Gilbert Durand este reprodusă pe larg de către Ileana Marin: „Se întrevede astfel că, din punct de vedere metodologic, cheia pentru înțelegerea operelor de artă și a poeziei, precum și pentru operele științei și tehnicii, este lectura mitului. (...) Eroi și zei se ridică atunci ca niște paradigme cu adevărat „comprehensive” ale obiectului uman particular studiat”.

Din păcate, Ileana Marin nu trimite și la continuatorii lui Gilbert Durand. Meritau să fie relevate contribuțiile lui Pierre Brunel, discipol al autorului *Structurilor antropologice ale imaginarului*, cu contribuții remarcabile în teoretizarea mitocriticii.

În finalul observațiilor sale, Ileana Marin menționează faptul că trecerea în revistă a perspectivelor consacrate mitului evidențiază faptul că ieșirea acestuia din zona sacralului și intrarea în sfera culturalului au dus la transformarea lui într-un bun de consum spiritual.

